

عفو دشمن و دوری از انتقام جویی در نهضت حضرت امام حسین علیه السلام با نگاهی به سیره علمی - عملی آن حضرت

محمد مهدی کریمی نیا^۱، مجتبی انصاری مقدم^۲، سعید حبوباتی^۳

^۱استادیار و عضو هیأت علمی دانشگاه علوم و معارف قرآن کریم

^۲دکتری علوم قرآن و حدیث دانشگاه میبد، پژوهشگر و مدرس دانشگاه

^۳کارشناس ارشد علوم قرآن و حدیث، دانشگاه علوم و معارف قرآن کریم

چکیده

نهضت حضرت امام حسین علیه السلام، دارای جلوه های فراوان اخلاقی، اعتقادی و سیاسی می باشد که با گذشت زمان طولانی از این واقعه تاریخی، هنوز جلوه های فراوانی از آن مخفی بوده است. علی رغم این که این حادثه، در ظاهر، جنگ نابرابر میان دو گروه حق و باطل بوده است، اما می توان شاهد جلوه های فراوانی از اخلاق، فضیلت و کرامت از ناحیه سرور و سالار شهدا، حضرت سیدالشهداء بود. حتی در آن چند روزی که به واقعه عاشورا و کربلا منجر شد، ما شاهد فضایل بسیار عالی از امام حسین علیه السلام هستیم. او در مقابل دشمن نیز جواد و مهربان است. به آنها آب می دهد و حتی اسبان آنها را سیراب می کند؛ طوری که گویا به خاطر عزت و احترام انسانی این کار را می کند. بخشی از این فضائل اخلاقی، به مسأله «عفو و دوری از انتقام جویی از دشمن» مربوط می باشد که در این نوشتار کوتاه، به این مسأله، از دو جهت: «سخنان امام حسین علیه السلام» و نیز «رفتار و سیره آن حضرت در عفو و گذشت» اشاره می شود.

واژه های کلیدی: عفو، بخشش، دوری از انتقام جویی، نهضت امام حسین علیه السلام.

مقدمه

یکی از فضیلت‌های اخلاقی که مورد تأکید قرآن کریم، روایات اسلامی و سیره معصومین علیهم السلام می‌باشد، عفو و گذشت و دوری از انتقام حتی نسبت به دشمنان می‌باشد. عفو به معنی گذشت از گناه و خطای دیگری و خودداری از مجازات خطاکار و گناهکار می‌باشد. به عبارت دیگر، عفو به معنای کنترل و مهار خشم و عواطف و چشم‌پوشی از حقوق خود است و این موجب می‌شود تا انسان صبر را در مقام خشم و غضب تجربه کند. تکرار این گونه اعمال در انسان باعث می‌شود تا صبر و شکیبایی در انسان تقویت شود و آدمی به پاداش صابران برسد. قرآن کریم به مؤمنین دستور می‌دهد که: «إِنْ تُبَدُّوا خَيْرًا أَوْ تُخَفُّوهُ أَوْ تُعْفُوا عَنْ سُوءٍ فَإِنَّ اللَّهَ كَانَ عَفُوًّا قَدِيرًا». «اگر نیکی‌ها را آشکار یا مخفی سازید، و از بدی‌ها گذشت نمایید، خداوند بخشنده و تواناست (و با این که قادر بر انتقام است، عفو و گذشت می‌کند)»، (سوره نساء(۴): آیه ۱۴۹). نیز خداوند به پیامبرش می‌فرماید: «(به هر حال) با آنها مدارا کن و عذرشان را بپذیر، و به نیکی‌ها دعوت نما، و از جاهلان روی بگردان (و با آنان ستیزه مکن)»، (سوره آعراف(۷): آیه ۱۹۹). «خَذِ الْعَفْوَ وَأْمُرْ بِالْعُرْفِ وَأَعْرِضْ عَنِ الْجَاهِلِينَ». از نظر خداوند و قرآن، همواره عواطف انسانی مقدم بر عقل انسانی در روابط اجتماعی است و عقل انسانی تنها زمانی به کار می‌آید که شخص فاقد عواطف قوی انسانی است و منش اخلاقی در وی تقویت نشده و فضیلت‌های اخلاقی در جانش نفوذ و رخنه نکرده است. در این صورت است که برای ایجاد تعادل و حفظ نظام احسن اجتماعی لازم است تا اصول عقلانی و حقوقی برای حل مشکلات و بحران‌های اجتماعی به کار گرفته شود، (سایت پژوهه، ۲۶ فروردین ۱۳۹۷). بر این اساس، در اسلام در حوزه روابط اجتماعی و بلکه در روابط با محیط زیست، احسان همواره برتر از عدالت است، هر چند که نظام هستی بر پایه آن بنیاد گذاشته شده است، چرا که روابط انسانی، تنها با احسان و دیگر فضایل اخلاقی است که به رشد و بالندگی تمام و کمال خود می‌رسد، (همان). حضرات معصومین علیهم السلام، نه تنها مروج این فضائل اخلاقی بوده‌اند، بلکه در وهله اول، خود بدان عامل بوده‌اند. حتی در زمان جنگ و بروز درگیری و خشونت، می‌توان شواهد فراوانی بر این مطلب ارائه داد. نهضت امام حسین علیه السلام، نهضت انسان ساز و دستورالعمل زندگی برای همه انسان‌ها و همه اعصار می‌باشد. شهید مطهری معتقد است: «گاهی انسان به خاطر شدت شور و شغف یک حماسه، چنان محسور و مسخر جنبه‌های غم‌انگیز آن می‌شود که ابعاد دیگرش را فراموش کرده و از زیبایی‌های آن غافل می‌گردد، اما امام حسین علیه السلام و یارانش درس زیبا دیدن را در تابلویی به بلندای تاریخ پیش روی بشریت ترسیم نموده‌اند. کربلا بیش از آن اندازه که نمایشگاه شقاوت و بدی و ظهور پلیدی بشر باشد، نمایشگاه روحانیت و معنویت و اخلاق عالی و زیبایی‌های انسانیت است، ولی اهل خطابه و منبر کمتر به جنبه توجه دارند»، (مطهری، ۱۳۷۳ش، ج ۲، ص ۷۳). آن چه زندگی امام حسین علیه السلام را برای ما جذاب و ماندگار می‌کند، ابعاد مختلف زندگی آن حضرت است. حتی در آن چند روزی که به واقعه عاشورا و کربلا منجر شد، ما شاهد فضایل بسیار عالی از امام حسین علیه السلام هستیم. او در مقابل دشمن نیز جواد

و مهربان است. به آنها آب می دهد و حتی اسبان آنها را سیراب می کنند؛ طوری که گویا به خاطر عزت و احترام انسانی این کار را می کند. این نکته خیلی مهم است که نحوه برخورد ما با دشمنان چه طور است؟ آیا در نظر می گیریم که آنها هم مثل ما انسان هستند؟! آنها پدر و مادر دارند. زن و شوهر دارند. آنها مثل ما فرزندان و خویشاوندانی دارند. از ابعاد شخصیتی امام بعد رأفت و رحمت ایشان بود که می فرمودند: در جنگ از پشت سر حمله نکنید و به زنان و کودکان آسیبی نرسانید. مثال هایی از این دست از عاشورا، نشان دهنده پرننگ بودن بعد اخلاقی در حادثه ی عاشورا است. در این نوشتار کوتاه، این مطلب را از دو جهت مورد توجه قرار می دهیم: ۱. کلام امام حسین علیه السلام در عفو و گذشت و دوری از انتقام؛ ۲. سیره و رفتار امام حسین علیه السلام در عفو و گذشت و دوری از انتقام حتی نسبت به دشمنان.

۱. کلام امام حسین علیه السلام در عفو و گذشت و دوری از انتقام

حدیث اول: جایگاه گذشت کنندگان از مردم در قیامت

امام حسین علیه السلام فرمودند: «إِذَا كَانَ يَوْمُ الْقِيَامَةِ نَادَى مُنَادٍ مَنْ كَانَ أَجْرُهُ عَلَى اللَّهِ فَلْيَدْخُلِ الْجَنَّةَ. فَيَقَالُ مَنْ ذَا الَّذِي أَجْرُهُ عَلَى اللَّهِ؟ فَيُقَالُ: الْعَافُونَ عَنِ النَّاسِ، (مجلسی، ۱۴۴۰ق، ج ۶۴، ص ۲۶۶). هنگامی که بندگان در پیشگاه خدا می ایستند، آواز دهنده ای ندا دهد: آن کس که مزدش با خداست برخیزد و به بهشت رود. گفته می شود: چه کسی مزدش با خداست؟ می گوید: گذشت کنندگان از مردم».

حدیث دوم: با گذشت ترین مردم

امام حسین علیه السلام فرمودند: «أَعْفَى النَّاسِ مَنْ عَفَى عَن قُدْرَةٍ، (اربلی، ۱۴۰۳ق، ج ۲، ص ۳۰)؛ با گذشت ترین مردم آن است که در موضع قدرت عفو کند».

حدیث سوم: عفوپذیری امام حسین علیه السلام در مقابل فرد دشنام دهنده

حضرت امام زین العابدین علیه السلام از پدرش امام حسین علیه السلام نقل می کند که آن حضرت فرمود: «اگر شخصی در گوش راستم، مرا دشنام دهد و سپس در گوش دیگرم معذرت خواهی کند، از او می پذیرم و گذشت می نمایم، چون که پدرم امیرالمؤمنین علی (علیه السلام) از جدم رسول خدا (صلی الله علیه و آله و سلم) روایت نمود: کسی که پوزش و عذرخواهی دیگران را نپذیرد، بر حوض کوثر وارد نخواهد شد؛ خواه عذراور حق بگوید، یا باطل؛ لَوْ شَتَمَنِي رَجُلٌ فِي هَذِهِ الْأَذُنِ، وَ أَوْمَى إِلَيَّ الْيُمْنَى، وَ اعْتَذَرَ لِي فِي الْأُخْرَى لَقَبِلْتُ ذَلِكَ مِنْهُ، وَ ذَلِكَ أَنَّ أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ حَدَّثَنِي أَنَّهُ سَمِعَ جَدِّي رَسُولَ اللَّهِ يَقُولُ: لَا يَرِدُ الْحَوْضَ مَنْ لَمْ يَقْبَلِ الْعُذْرَ مِنْ مُحِقٍّ أَوْ مُبْطِلٍ»، (شوشتری، ۱۴۰۴ق، ج ۱۱، ص ۴۳۱).

۲. سیره و رفتار امام حسین علیه السلام در عفو و گذشت و دوری از انتقام حتی

نسبت به دشمنان

امام حسین علیه السلام در آداب اجتماعی و حسن معاشرت با دور و نزدیک، بلند پایه و بی نظیر بود. خصال آن حضرت، سرشار از عفو و گذشت است. در ادامه، به چند فراز از سیره عفو و گذشت امام حسین علیه السلام اشاره می شود:

۱-۲. قصه درس آموز حرّ بن یزید ریاحی

حرّ بن یزید ریاحی، جزو لشکریان بنی امیه بود. او می داند که بزودی به او فرمان حمله، ابلاغ خواهد شد، اما از فرامین سرپیچی می کند. وی سوار بر اسب می شود و نزد امام حسین علیه السلام می رود. خودش را از اسب روی زمین می اندازد و تقاضای بخشش کرده و می گوید: من بودم تو را به این جا آورده و به قتلگاه کشاندم. امام حسین علیه السلام او را بلند می کند و وی را می بخشد و عزّت انسانی وی را به او برمی گرداند. تصوّر کنید که یک فرد باید قدرت معنوی داشته باشد تا این طور به فردی که او را به مکان جنگ آورده، شخصیت ببخشد. عفو شگفت آور حرّ توسط امام حسین علیه السلام، معلّم اخلاق بشریت، درس های آموزنده فراوانی دارد. حرّ بن یزید ریاحی ظلم بزرگی در حقّ امام حسین علیه السلام و یاران ایشان روا داشت و به قول خودش اولین کسی بود که بدن حضرت زینب علیها السلام را لرزاند. او باعث شد که امام علیه السلام و عیال و یاران آن حضرت در بیابان گرم و سوزان کربلا، بدون آب و آذوقه محصور شوند؛ زیرا وقتی مانع حرکت آنان به سمت کوفه شد، امام حسین علیه السلام قصد بازگشت داشتند، اما حرّ اجازه بازگشت هم به آنها نداد و به دلیل خودداری آن حضرت از بیعت با یزید، ایشان را محاصره و متوقف کرد. سپس لشکریان ابن زیاد به کربلا آمدند و آن حادثه ناگوار تاریخی رخ داد. در واقع، مسبب محاصره کاروان امام حسین علیه السلام، شهادت ایشان و اسارت عیال، حرّ بود. بالأخره حرّ در روز عاشورا برآستی پشیمان شد. از اطرافیان او نقل شده است که بدنش می لرزید و می گفت: خود را بین بهشت و جهنّم می بینم. در همین حال، و در حالی که فرمانده لشکر بود، همه چیز را رها کرد و به سوی امام حسین علیه السلام روانه شد. نرسیده به خیام حرم پیاده شد و با تضرّع و زاری و با شکسته نفسی در حال حرکت بود. حضرت اباعبدالله الحسین علیه السلام وقتی از دور حرّ را دیدند، بدون توجه به بدی و شدت اقدام قبلی او، نخواستند شاهد ذلتش باشند؛ از این رو، به حضرت ابالفضل علیه السلام امر کردند به استقبال او بروند. حضرت ابالفضل هم او را با عزّت، نزد امام آورد و آن حضرت بدون هیچ گونه سرزنشی، او را بخشیدند. حرّ، از شدت شرمندگی سر به زیر و سرافکنده بود و هرچه امام حسین علیه السلام می فرمودند: تو را عفو کردم، سرش را بالا نمی آورد و خجالت می کشید در روی ایشان نگاه کند. سپس به امام حسین علیه السلام عرض کرد: اگر مرا عفو کردید، اجازه بدهید تا در راه شما جهاد کنم. امام حسین علیه السلام هم به او اجازه رفتن به میدان دادند. او کارزار جانانه ای کرد تا

بالآخره سپاه دشمن گرد او را گرفتند و به شهادت رسید. وقتی روی خاک افتاد، امام علیه السلام به بالین او رفتند و سرش را به دامن گرفتند. این حرکت عاطفی امام حسین علیه السلام برای حرّ بسیار لذت بخش و مسرت بخش بود. بعد، دستمالی آوردند و زخم پیشانی حرّ بن یزید ریاحی را بستند. عفو حرّ توسط امام حسین علیه السلام، در حالی که او مُسبّب مشکلات ایشان بود، شگفت‌آور است و شگفتی بیشتر، از نادیده گرفتن گناه بزرگ او و نیز از لطف و محبت آن امام بزرگوار حاصل می‌شود، (ظهیری، ۱۳۹۱ش، ص ۶۵).

۲-۲. امام حسین علیه السلام و پرهیز از کشتن دشمن مجروح و اجازه برای خروج از میدان جنگ
تمیم بن قحطبه، از امرای دشمن و فرمانده لشکر شامی ها که فرد شجاعی بود، به امام عرض کرد: آقا، شما را نصیحت می‌کنم که برگردید، شما که حریف سی هزار نفر نمی‌شوید. امام فرمودند: این‌ها من را محاصره کرده‌اند و این جریان را پیش آورده‌اند، من که به قصد جنگ نیامده‌ام، تو به من می‌گویی برگرد؟! تمیم گفت: آقا پس می‌جنگیم و وارد جنگ شدیم. تمیم در اولین حمله از اسب به زمین افتاد. هر که باشد در این گونه مواقع، دشمن را می‌کشد؛ اما امام فرمودند: بلند شو و سوار اسب شو. به او مهلت دادند. ابن قحطبه سوار شد و دوباره وارد جنگ شدند. تمیم از ناحیه دو پا مجروح شد و به زمین افتاد. آقا بالای سرش آمدند و فرمودند: می‌خواهی قبيله ات را صدا بزنی که بیایند زیر بغل هایت را بگیرند؟ گفت: آقا، بزرگواری کنید و مرا نکشید. امام فریاد زد: بیایید فرمانده شام و امیرتان را ببرید.

یک عده از بستگانش آمدند و زیر بغل هایش را گرفتند و بدن مجروحش را بردند.

۲-۲. پاسخ بدی به نیکی

در تاریخ زندگانی امام حسین علیه السلام آمده است که فردی به نام «عصام بن مُصطَلَق» می‌گوید: من کینه عجیبی نسبت به اهل بیت علیهم السلام در سینه داشتم. وارد مجلسی شدم، امام حسین علیه السلام را دیدم در حال سکوت نشسته است، پرسیدم: تو پسر علی هستی؟! و ضمن آن شروع به دشنام دادن کردم. حضرت فرمود: *أَعُوذُ بِاللَّهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ؛ «خُذِ الْعَفْوَ وَأْمُرْ بِالْعُرْفِ وَأَعْرِضْ عَنِ الْجَاهِلِينَ»* (سوره اعراف (۷): آیه ۱۹۹)؛ عفو و بخشش را پیشه گیر و به معروف امر کن و از نادانان دوری نما». آن‌گاه فرمود: اگر کمک می‌خواهی به تو کمک می‌کردیم، اگر مهربانی می‌خواستی، مهربانی می‌کردیم، اگر هدایت می‌خواستی، تو را هدایت می‌کردیم. عصام می‌گوید: بسیار پشیمان شدم و سرم را به زیر انداختم. حضرت این آیه را تلاوت کرد که: *«لَا تَثْرِبَ عَلَيْكُمْ أَيُّومَ يَغْفِرُ اللَّهُ لَكُمْ وَهُوَ أَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ»* (سوره یوسف (۱۲): آیه ۹۲)؛ امروز هیچ ملامت و سرزنشی بر شما نیست، خدا شما را می‌آمرزد و او مهربان‌ترین مهربانان است». سپس حضرت بدون این که از عمل من چیزی به زبان بیاورد، پرسید: اهل شام هستی؟ (دشتی، ۱۳۹۱ش، ص ۴۹۸).

نتیجه گیری

نهضت حضرت امام حسین علیه السلام، دارای جلوه های فراوان اخلاقی، اعتقادی و سیاسی می باشد که با گذشت زمان طولانی از این واقعه تاریخی، هنوز جلوه های فراوانی از آن مخفی بوده است. ما شاهد فضایل بسیار عالی از امام حسین علیه السلام هستیم. او در مقابل دشمن نیز جواد و مهربان است. به آنها آب می دهد و حتی اسبان آنها را سیراب می کنند؛ طوری که گویا به خاطر عزت و احترام انسانی این کار را می کند. این مطلب بخوبی از کلام و سیره حضرت سیدالشهداء علیه السلام به دست می آید.

فهرست منابع و مآخذ

۱. قرآن کریم
۲. اربلی، علی بن عیسی، کشف الغمّة فی مَعْرِفَةِ الْأُمَّةِ (ع)، بیروت، دارالاضواء، ۱۴۰۳ق.
۳. دشتی، محمد، فرهنگ سخنان امام حسین علیه السلام، قم، بهشت جاوید، ۱۳۹۱ش.
۴. سایت پژوهه، «چگونه اهل عفو و گذشت شویم؟»، ۲۶ فروردین ۱۳۹۷، به آدرس: <http://pajoohe.ir>.
۵. شوشتری، قاضی نورالله، إحقاق الحقّ و إزهاق الباطل، قم، مکتبه آیه الله المرعشی، ۱۴۰۴ق.
۶. ظهیری، علی اصغر، کربلا، اخلاق و عرفان، قم، شوذب، ۱۳۹۱ش.
۷. مجلسی، محمدباقر، بحار الانوار، بیروت، داراحیاء التراث العربی، ۱۴۴۰ق.
۸. مطهری، مرتضی، حماسه حسینی، تهران، صدرا، ۱۳۷۳ش.